

Dobový problém humanistickej univerzálnosti v tvorbe Jakuba Jakobeaa

MARTA KERUĽOVÁ (NITRA)

Kľúčové slová: stredoveký univerzalizmus, humanistický univerzalizmus, Jakub Jakobeus, epithalamium, topos, Matka Slovákov, národný epos.

Key words: medieval universalism, humanistic universalism, Jakub Jakobeus, epithalamium, topos, the Mother of Slovaks, the national epic

Abstract:

Jakub Jakobeus (1591–1645) came from Kutná Hora and after The Battle of White Mountain he settled down in Prešov due to political circumstances. As a young writer he confesses love to his hometown and to The Czech Republic in his occasional poetry. However, these motifs are not primarily to the fore.

In the period of the creative maturity, Jakobeus expressed another patriotic attitude, which he even more monumentalizes (mainly the character of the Mother of Slovaks and the application of some symbols of the antique epic) and which relates to his another homeland – the Slovak land.

His poetry belongs to the specific humanistic universalism and therewithal he is one of the pioneers of establishing the national consciousness of that time Slovak burgher's class.

He published the first printed scientific document on the glorious past of the Slovaks in the preliterary Slovak language (*Viva gentis Slavonicae delineatio*, 1642), which was not preserved and we have the knowledge of it only from the secondary sources. The Latin lyric-epic poem *Gentis Slavonicae lacrumae, suspria et vota* (Levoča 1642), which was preserved and belonged to the document, is also referred to as the „Slovak national epic“. The universal culture based on antique and Christianity interlaces in this poem and at the same time the author responds to the civil-political events with a huge emotional enthusiasm and manneristical effects.

Európsku literatúru dnes chápeme ako jednotnú, nie ako konglomerát rozličných národných literatúr. Stojí na silnej pozícii latinskej stredovekej tvorby, ktorá je nositeľom základných východísk tejto jednoty. Ide predovšetkým o spoločné východisko v rímskej antike, potom v kresťanstve a nakoniec môžeme hovoriť o spoločnom vývoji počas celého tisícročia, a to v kresťanskej duchovnosti, v jednotnom latinskom jazyku, v tých istých literárnych autoritách a v spoločnom univerzitnom a vôbec školskom systéme.

Latinský prúd bol živý až do 15. storočia, následne táto latinská literatúra ako umenie strácala prioritné postavenie. Už „*nedodávala nové podnety národným literatúram*“¹ a novoveká kultúra prakticky nemala schopnosť tieto podnety registrovať a na ne reagovať.

Čím viac sa vyvíja latinská filológia stredoveku, tým viac sa odкрýva významnosť a dôležitosť diel, donedávna neznámych alebo vnímaných ako okrajové monotónne teologické traktáty a historické pramene, nie však ako literatúra v plnom zmysle slova. Spisba s osobitou estetickou a ideovou líniou poukazuje na jeden prameň európskych literatúr, ktorý sa rozvetvoval a napájal v rôznych časoch: v samotnom stredoveku, neskôr v renesancii, humanizme a baroku.

Zastavme sa v rozmedzí 15. až 17. storočia, kedy nastupuje ďalší prúd fascinovaný latinčinou – literárny humanizmus – a umenie hodnotí predovšetkým z hľadiska vzdelanosti v oblasti antickej kultúry a literatúry. I jeho príznačnou kvalitou bol rovnako istý druh jednotnosti, stojaci na kultúrnych výdobytkoch predchádzajúcich epoch, starorímskej a stredovekej.

Poznáme humanistických autorov, ktorých menom sa pýšia rôzne národy, napríklad Ján Bocatius sa zaraďuje do lužickosrbskej, nemeckej, slovenskej, maďarskej, českej literatúry, Martin Rakovský a Jakub Jakobeus do českej i slovenskej literatúry. Vzdelanci sa cítili doma v každom učennom krúžku, spolku, či okruhu vyššie postavených osôb, i keď ich pôsobenie mávalo väčšinou regionálny charakter.

Jakub Jakobeus (1591–1645) odišiel z rodnej Kutnej Hory viac-menej už ako významný autor príležitostnej poézie, najprv do Drážd'an (1622–1624), následne v pobielohorskej dobe ako exulant na Slovensko do Prešova, kde bol v rokoch 1637–1639 evanjelickým rektorom a v rokoch 1639–1645 prešovským evanjelickým farárom.

Jeho vlastenecké motívy viažuce sa k rodnému mestu a kraju a písané ešte za pobytu v Čechách, väčšinou nepresiahli rámec príležitostného veršovania, do ktorého boli vsúvané ako súčasť príležitostnej gratulačnej bás-

¹ VIDMANOVÁ, Anežka: *Středověká latinská literatura*. In: KEJŽ, Jiří – SPUNAR, Pavel: *Kultura středověku*. Praha, Orbis 1972, s. 122.

ne, žánru, ktorý v tom čase nechýbal v repertoári žiadneho humanistického poetu.

Roky českého protihabsburského povstania znamenali akýsi prelom v Jakobeovej svetskej poézii, ktorá vykazuje väčšiu náklonnosť k reflexii a k lyrizačným tendenciám. Dialo sa tak využívaním osobných, ale predsa topických motívov a aj zosilnený subjektivismus zotrval v hraniciach schematickeho subjektivismu. Píše príležitostnú poéziu, predovšetkým epithalamiá, ktoré synkreticky zaplňa občiansko-politickými motívmi a univerzálnymi názormi. Zároveň nás uňho prekvapuje badateľné oslabovanie rétorizmu a na tú dobu pomerne výrazná individuálna výpoveď. V gratulačnej básni k sobášu *Pánu ženíchovi šťastie a blaho*² prvú časť venuje domovine³:

*Rodiskom mojím je Hora Kutná, rodiskom твоjím,
 Ján, je Hora Kutná. Hora – Čiech najkrajšia časť.
 Ako veľmi ju nedávno zvierali nebezpečenstvá
 rôzne, keď musela znášať Martove výčiny zlé,
 Žialilo všetko, čo práve zasiahol Bellonin korbáč!
 Vtedy, keď Čáslav hlavu k hviezdám až vypína hor,
 Tábor však toľkým vojskom dnes obklúčený, tu smutne
 kvíli a k hviezdnému nebu s nárekom obracia tvár,
 medzi toľkým žiaľom a rôznymi búrkami v Čechách,
 novomanželský zväzok počestne uzavrieť chceš?*

Vyvyšuje Kutnú Horu na piedestál najkrajšieho mesta Čiech, začína v duchu „*ludimus et cudimus*“ (hrajme sa a skladajme), ďalej podáva akýsi básnický prehľad historických udalostí, viazucích sa k českým dejinám, ktorý ho vedie k skeptickému zamysleniu sa nad rizikom uzavierať sobáš v takejto pohnutej dobe. Nasleduje v protestantských epithalamiách takmer obligátny útok proti zástancom celibátu a nakoniec krátky vinš:

*Takto ti, šťastnému, šťastný lós hviezdy hneď prisúdia, bo tu
 Ludmila bude živiť láskou tvoj ľúbostný cit.
 Takto Satan preč ujde pred vaším manželským zväzkom
 A vás božia priazeň sprevádzať bude. Tak buď!*

² Patria Guttina mihi (Rodiskom mojím je Kutná Hora, 1618).

³ V štúdiu uvádzam latinské texty v prekladoch J. Minárika: MINÁRIK, Jozef – VYVÍJALOVÁ, Mária: *Jakub Jakobeus. Výber z diela*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963.

Jakobeus národno-vlastenecké idey na humanistický spôsob podáva v intenciách kresťanského svetonázoru.

Reflexívno-lyrické zložky sú tu rovnocenne rozložené i do „dokumentárno-úvahovej časti o zlej spoločenskej situácii, trápiacej tak Kutnú Horu, ako celé Čechy. Akási historická správa stojí na mieste obrazu – portrétu, prvého z troch kompozičných pasáží v enkomiách, epithalamiách a epicediách, ktoré sa obyčajne týkajú oslavy nejakej významnej osoby. I keby bola niektorá časť básne *Pánu ženíchovi* ešte rozsiahlejšia, stále by šlo o priradovacie vzťah medzi obrazom (portrétom), ideou a samotnou gratuláciou. Humanizmus pracuje v radení motívov lineárne, jednotlivé časti básne majú parataktické postavenie. Ich rovnocennosť prakticky nepodlieha zmene, myšlienka sa môže viac-menej iba kvantitatívne zdôrazniť väčším počtom veršov.

Jakobeus síce po roku 1617 vo svojom obľúbenom žánri – v epithalamiách – prekonal istú progresívnu zmenu v obsahovej rovine i v umeleckom stvárňovaní motívov. No napriek otvorenejšie prezentovaným osobným pocitom a úvahám o spoločnosti, napriek emotívnejšej umeleckej reakcii na bezprostredné zážitky, básnik zotrváva v rovine topických obrazov a figúr. Spoločensky aktuálne idey prezentuje vo variáciách tradičných motívov, no celú svoju tvorbu dostáva na kvalitatívne vyššiu úroveň.

Nie je na škodu podotknúť, že klišéovito sa opakujúce sa slová a pasáže v niektorých prípadoch neprimerane podceňujeme, zvlášť ak sa sústreďujeme na hľadanie realistických detailov a na „pravdivé“ zobrazenie skutočnosti. Poznanie toposov má však nezanedbateľný význam pri skúmaní humanistických – ale aj iných – textov. Samotná konvencia pôsobí ako stabilizačná sila smerom k zafixovaniu literárnosti určitých javov, udržuje istú stabilitu a vyváženosť žánrov.

Konvencia (či už systém konvencií a dobových noriem) „je skutočným prostredníkom medzi literatúrou a životným bytím: konštituuje sa pod ich obojstranným tlakom a sama potom pôsobí na obe strany vnútornou dynamickosťou...“⁴ Pre nás to znamená, že prevaha istého druhu toposov, spôsob ich používania, prípadne vypadávanie z obehu môže znamenať cennú informáciu a interpretačný návod.⁵

⁴ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava, Národné literárne centrum 1997, s. 16.

⁵ Napr. znefunkčnenie záverovej topiky v umeleckých dielach – nech boli akokoľvek lojálne k rétorickým pravidlám. Príčina bola jednoduchá: záver v súdnej reči mal za cieľ zosumarizovať všetky argumenty a hlavné body reči. V umeleckej literatúre to bola ťažko splniteľná úloha.

Jakobeus je jedným z humanistov, ktorého verše obsahujú najviac vlasteneckých motívov a reflexií. Za povšimnutie stojí nielen jeho vzťah k rodnému mestu a k Čechám, ale i osobitý vzťah k Slovensku – druhej vlasti.

Po príchode do Prešova sa zaradil do meštianskeho vzdelaneckého prostredia a práve v týchto kruhoch silno zarezonovala odborná vecná próza v „domácom jazyku“

(v slovakizovanej češtine) *Viva Gentis Slavonicae delineatio* (*Živé opísanie Slovenského národa*, 1642), ktorá sa zaoberala „slávnymi“ dejinami Slovákov, a ako to bolo vo vtedajšej vecnej literatúre zvykom, ich pôvod odvodzovala od Noemovho syna Jafeta. Podľa všetkého ide o prvé tlačené „vedecké“ dielo v predpisovnej slovenčine, ktoré sa zaoberá „starobyľou slávou“ slovenského národa. Nepochybne je značne na škodu výskumu, že sa spis nezachoval. O jeho existencii ale niet pochýb: zmieňujú sa o ňom barokové vedecké authority, akou bol Matej Bel, Daniel Sinapius Horčička i priamo skladatelia rekomandačných básní v spise.

Obsah prózy je doložený iba zo sekundárnych prameňov, ale k dispozícii máme latinskú „elégiu“ či „kvázi epos *Gentis Slavonicae lacruma, suspiria et vota* (Slzy, vzdychy a prosby Slovenského národa, Levoča 1642), ktorá patrila k próze ako jej veršovaný dodatok. Predmetom ospevovania je slovenská etnická skupina, jej príslušníci ako deti Matky Slovákov, postavy, lyrizujúcej autorovu výpoveď o utrpení slovenského „národa“.

Pokusy o interpretáciu tejto epicko-lyrickej básnickej skladby sprevádza istá rozpačitosť. Pri uplatňovaní axiologického hľadiska musíme rešpektovať a brať do úvahy vývinovú líniu slovenskej literatúry. Do nej zaradíme práve dielo, ktoré predstavuje transformáciu, ale aj transfer hodnotových fenoménov. Toposy a archetypy podávajú správu o zmene, vývine a pevnosti toposu. Topos plačúcej matky je naplnený občiansko-politickým obsahom a prebúdžajúcim sa meštianskym vlastenectvom. Vo svojej dobe predznamenal barokové „obrany a chvály slovenského národa i jazyka“ a rezonoval bezprostredne v rekomandačných básňach, keď syn Mikuláš Jakobeus vyzýva Slovákov:

*Slováci, berte si príklad a o svoje dejiny dbajte,
Statočný slovenský národ povzneste ku hviezdám hor!*

Postavy plačúcich žien patrili k najsilnejším lyrizačným zložkám v humanistických epicediách, kondolenčných príležitostných básňach a práve umelecký potenciál niektorých z loci communes mal významný podiel na prehĺbení patriotizmu, s akým sme sa predtým v oficiálnej slovenskej lite-

ratúre nestretli. Lineárnosť a odokrytosť epizód i myšlienok sledujeme v propozícii a invokácii, ktoré dokázateľne vytvoril sám Jakobeus, teda nie sú výsledkom „iba“ adaptačných operácií. V propozícii predkladá Horatiovu myšlienku z básne *Exegi monumentum*, keď sa predstavuje ako umelec závislý na svetskej sláve:

*Ja, čo kedysi v mladom veku som napísal veľa
básní a nesmrteľné meno som básňami získal,
teraz hovorím o tých slzách i tisícich žiaľoch
národa Slovákov túžim.*

V následnej invokácii vzyva Múzy z Helikónu, ktoré jediné vedia rozprávať „skutky i činy dávneho národa“. Utravistický kňaz za oslovaním Múz však do invokácie bezprostredne vkladá verše, v ktorých prosí Ducha Svätého o pomoc v básnení a prejavuje túžbu osláviť samého Boha. Nejde o náboženskú báseň, bežne nachádzame vedľa seba kresťanské i antické obrazy aj v svetských textoch. A predsa v tomto prípade zreteľne vidíme akúsi bezproblémovú, snád' zarážajúcu symbiózu starorímskych a kresťanských literárnych motívov, dokonca zrovnoprávňovanie mytologických Múz a Ducha Svätého. Humanista obligátne prezentuje vzdelanosť a erudíciu v latinských vzoroch, na druhej strane nezabúda na svoje sociálne zaradenie. Jeho patriotizmus je nespochybniteľný, nepokazí to ani tým, že v invokácii vystupuje nejednoznačne, no zároveň bezproblémovo, vytvárajúc vyváženú paralelu v dvoch invokáciách – antickej a kresťanskej. V stredoveku sa človeku svet okolo neho javil ako súbor znakov usmerňujúcich myseľ k transcendentálnej skutočnosti. Humanizmus a renesancia hľadali záhadné spojenia viac medzi predmetmi a znakmi reálneho sveta. Istý druh spoločenského pragmatizmu a kompozično-obrazových schém drží Jakobeu ešte dosť ďaleko od barokovej dynamiky.

Za humanizmu národ v plnom zmysle slova neexistoval, národ bol istou abstrakciou, skôr sa dôverovalo regionálnym realitám, ktorých problémy občas prerastali za horizont lokálnych ohraničení a rozširovali sa na územie štátu. Jednotnosť humanisti nevideli v národe či národnosti, ale v tom, čo bolo ľudské (humánne) a univerzálne. Kozmopolitizmus ako kultúra všeobecne validná presahuje hranice území, kráľovstiev i štátov a vytvára osobitú jednotu. Existovali spisovateľské teórie o ideálnych štátoch, ale tie bývali stále preniknuté obdivovanou univerzálnou grécko-latinskou vzdelanosťou. Na jej základe vyrástla stredoveká kultúra, ktorá bola univerzálna, lebo boli univerzálne transcendentálne hodnoty, ku ktorým sa klonila. Nahradila ju ale iná kultúra, ktorá je takisto univerzálna,

lebo sa vzťahuje na človeka, to jest na všetko, čo všeobecne vzdelaný človek pokladá za správne.

V 17. storočí renesančno-humanistický model „všestranného človeka“, svojim vzdelaním dokonalého – bol nahradený modelom so znakmi viac jednoznačnými a zodpovedajúcimi stavu, národnosti, vyznaniu. Dalo by sa povedať, že namiesto humanistickej univerzálnosti sa preferuje tzv. „nationum proprietas“ (znak národa).

Jakobeov „národný epos“ vykazuje tieto špecifické kvality a pre slovenské literárne dejiny má cenu unikátu. Nie bezdôvodne S. Šmatlák v *Dejinách slovenskej literatúry*⁶ zdôrazňuje Minárikovo konštatovanie, že „pre súveké dejiny mal Jakobeus vyjasnený obsah pojmu slovenského kolektívu a jazyka v etnickom zmysle tak presne, ako azda ani jeden z jeho vrstovníkov, ba ani z ďalších autorov...“⁷

Úlohu Jakobeovej básne *Slzy, vzdychy a prosby* nemožno ohraničiť iba na dobu jej vzniku a bezprostredného recipovania. Dosah jej významu si najlepšie uvedomíme vo vývinovej línii slovenských, prípadne európskych literárnych dejín. Prototypy spomenutých postáv nariekajúcich matiek nájdeme v *Biblii* i vo Vergíliovom epose *Aeneis*.

Venuša narieka nad Trójanmi i synom Aeneom, pre ktorého žiada pomoc od svojho otca Jova, ale aj biblická Ráchel plače nad svojimi deťmi. Jakobeova báseň vznikla na základe imitačnej, avšak dobovo kreatívnej, metódy a nadviazala na náboženskú tvorbu v duchu lamentov, konkrétne na báseň Václava Klementa Žebráckého *Tempus erat...* (Bol čas...) z tlače *Libellus supplex* (Praha 1614). Pribudli v nej občiansko-politické motívy a nová ideová orientácia básne vytlačila pôvodnú náboženskú funkciu, a to uvádzaním „osobného“ pomenovania slovenského národa (napr. Slavica gens – Slovenský národ, Natio Slavorum, Natio Slava – Národ Slovákov, Slovenský národ).⁸ Spolitizovanie pôvodného cieľa v prvom rade vidíme u ženskej protagonistky, označenej ako Matka Slovákov (Mater Slavorum), ktorá zaujala miesto Klementovej Českej cirkvi.

Adaptačný charakter dielka týmto, v staršej literatúre legitímnym, spôsobom doviedol H. Májekovú k odopretiu poctivého autorského práva Jakobeovi⁹. Z historického hľadiska nemožno súhlasiť s jej označením

⁶ ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry I*. Bratislava, Národné literárne centrum 1997, s. 188.

⁷ MINÁRIK, Jozef – VYVÍJALOVÁ, Mária: *Jakub Jakobeus. Výber z diela*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963, s. 126.

⁸ Podrobnejšie som sa problému venovala v monografii KERULOVÁ, Marta: *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra, FF UKF 1999.

⁹ MIKULA, Valér: *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava, Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV 2005, s. 246.

básne za plagiát, keďže Jakobeus, hoci sporadickými zásahmi, zmenil celkovú myšlienkovú koncepciu básne.

Jakobeus v intenciách vzdelaneckého prístupu k téme zachytáva Slovákov ako samostatné etnikum, tak ho pozná aj v iných svojich dielach. Navyše významným fenoménom je, že zdôrazňuje slovenský jazyk (Slavonicum idioma) ako autentický národný znak. Na teritoriálne riešenie pozície Slovákov však nemá taký vyhranený názor a zaraďuje Slovákov do uhorského kráľovstva (regnum Hungariae).

Táto emotívne hlboko prežitá občianska poézia priviedla k názoru, že báseň supluje slovenský národný epos, keďže v texte sú evidentné kompozičné a obrazové prostriedky typické práve pre tento žáner. Nekompromisná proslovenská orientácia, určitá veľkoleposť textu hovorí v prospech tohto presvedčenia. No o epose v plnom zmysle slova skutočne nemožno hovoriť: ide o rozsahom menšiu báseň, napísanú v latinčine, nie v národnom (etnickom) jazyku, ako v prípade prózy *Živé opísanie*.

Šmatlák na druhej strane zdôrazňoval skôr žalospevný fenomén básne *Slzy, vzdychy a prosby*, keďže nepomerne veľkú plochu textu zaberá plač Matky Slovákov. Domnievam sa však, že do úvahy pripadá iba poukázanie na elegický tón, nedá sa hovoriť o elégií ako žánri. Jakobeus (Klemens) s výnimkou niekoľkých záverečných veršov Kristovej útechy, nepoužíva v skladbe požadované elegické distichon, ale hexameter vlastný antickému eposu.

V neposlednom rade je potrebné uviesť si, že význam humanistického textu je mnohonásobný a nie je nevyhnutné presné definovanie žánru ani spochybňovanie autorstva adaptácie, ale je potrebné sústrediť sa na celkový význam diela vo všetkých sférach literárneho života. Nakoniec sa žiada kvôli úplnosti aspoň stručne pripomenúť, že postava Matka Slávy u Kollára a Hollého vykazuje priame i nepriame prepojenie s postavou Mater Slavorum.¹⁰

Plač Jakobeovej Matky Slovákov, postavy topickej a zároveň aktuálnej, je empfatický, až manieristicky afektívny, predznamenáva prioritnú barokovú tému bezvýchodiskovosti človeka z vojen rôzneho druhu, osudových nešťastí a epidémií. Kristovo povzbudzovanie Matky, aby očakávala odmenu v nebi, naliežite signalizuje barokovú, zďaleka nie prehľadnú, situáciu, kedy človeku prakticky zostávala iba viera.

Jakobeus (Klemens), ako ostatní humanisti, využíval už hotové obrazy a figúry, s viac-menej presným významom, určeným konvenciou. Hoci stavebné prvky boli skonvencionalizované, v alegorickej scéne dovoľovali obohatiť text o nové občiansko-politické posolstvo, ktoré sa tešilo

¹⁰ Podrobnejšie pozri KERULOVÁ, Marta: *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra, FF UKF 1999, s. 63–76.

mimoriadnej pozornosti pretrvávajúcej u J. Kollára, J. Hollého až po Š. Krčméryho.

Literatúra

- CURTIUS, Ernst Robert: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha, TRIÁDA 1998.
- KEJŽ, Jiří – SPUNAR, Pavel: *Kultura středověku*. Praha, Orbis 1972.
- KERULOVÁ, Marta: *Jakub Jakobeus v kontexte subjektivizácie latinskej príležitostnej poézie*. In: OTČENÁŠ, Michal – KÓNYA, Peter (eds): *Jakub Jakobeus: život, dielo, doba*. Prešov, Katedra dejín a archívniectva Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach 1993, s. 54–67.
- KERULOVÁ, Marta: *Nahliadnutia do staršej slovenskej literatúry*. Nitra, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa 1999.
- MIKULA, Valér a kol.: *Slovník slovenských spisovateľov*. Bratislava, Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV 2005.
- MINÁRIK, Jozef – Vyvíjalová, Mária: *Jakub Jakobeus. Výber z diela*. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963.
- MINÁRIK, Jozef: *Renesančná a humanistická literatúra. Svetová, česká, slovenská*. Bratislava, SPN 1985.
- MOHR, Gerd, Heinz: *Lessico di iconografia cristiana*. Milano, Istituto propaganda libraria 1984.
- MINÁRIK, Jozef: *Z klenotnice staršieho slovenského písomníctva, 1. 2. 3.* Bratislava, Tatran 1984; 1985; 1988.
- OTČENÁŠ, Michal – KÓNYA, Peter (eds): *Jakub Jakobeus: život, dielo, doba*. Prešov, Katedra dejín a archívniectva Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach 1993.
- ŠMATLÁK, Stanislav: *Dejiny slovenskej literatúry 1.* Bratislava, Národné literárne centrum 1997.
- VIDMANOVÁ, Anežka: *Středověká latinská literatura*. In: KEJŽ, Jiří – SPUNAR, Pavel: *Kultura středověku*. Praha, Orbis 1972, s. 121–143.

